

mgr Jolanta Dragan

Instytut Nauk o Kulturze UMCS

Streszczenie rozprawy doktorskiej:

Len w polskiej kulturze tradycyjnej

Len (*Linum*) to roślina, którą człowiek wykorzystywał dla swoich potrzeb już od czasów neolitu przedceramicznego (ok. 8500 p.n.e.). To jedna z pierwszych roślin przysposobionych i wykorzystanych przez człowieka. Obecność tej rośliny i jej przetwórstwo już w tak odległych czasach znajduje potwierdzenie w źródłach archeologicznych, a w czasach starożytnych dokumentują ją także źródła historyczne. Wynika z nich, że już wówczas uprawiano len, wyrabiano z niego płótno, a także wykorzystywano jego właściwości lecznicze.

Na ziemiach polskich także uprawiano len w tych samych celach od czasów najdawniejszych. Mimo to na temat lnu w literaturze polskiej nie powstała do tej pory pełna holistyczna monografia. W opracowaniach dotyczących tradycyjnej kultury Polski dość dobrze natomiast został omówiony proces uprawy i obróbki lnu, produkcji płótna lnianego, a także tkactwa jako rzemiosła domowego i zawodowego. Jednakże niedostateczna jest literatura omawiająca jego funkcje symboliczne. Ta wiedza funkcjonuje w świadomości depozytariuszy i ma charakter wiedzy potocznej, ludowej Polski. Do tej pory nie podjęto prób jej systematycznego i synkretycznego przedstawienia.

Rozprawa składa się z trzech podstawowych części. W pierwszej przedstawiono metodologię oraz scharakteryzowano różnorodne źródła opracowania. Część druga odtwarza pragmatyczną stronę związaną z uprawą i wykorzystaniem lnu. Z kolei trzecia jest próbą rekonstrukcji funkcji znakowych i symbolicznych, które są związane zarówno z samym tematycznym obiektem, jak i z działaniami i przedmiotami wykorzystywanymi w trakcie jego uprawy oraz obróbki.

Głównym celem rozprawy jest eksplikacja kulturowego obrazu lnu w polskiej kulturze tradycyjnej. Podstawą źródłową pracy były materiały ekscerpowane z XIX-wiecznej i wcześniejszej oraz późniejszej literatury przedmiotu, ale także z materiałów współczesnych, zebranych w trakcie eksploracji terenowych, prowadzonych po II wojnie światowej przez różne ośrodki naukowe lub instytucje kultury w Polsce, w tym także osobiście przez piszącą lub w ramach badań przez nią ukierunkowanych, realizowanych przez Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej. Wykorzystano również różne teksty folkloru, gdyż ich analiza jest

istotnym elementem rekonstrukcji kulturowego obrazu lnu, szczególnie w aspekcie symbolicznym. Zestawione źródła mają charakter ogólnopolski.

Podstawą warsztatu badawczego zastosowanego do opracowania tematu była analiza materiałów źródłowych dokonana w konwencji rekonstrukcji kulturowego obrazu lnu. Było to uwarunkowane potrzebą wieloaspektowego ujęcia tematu: przedstawienia kulturowego obrazu lnu w aspekcie pragmatyki ludowej oraz w perspektywie symbolicznej. W tym celu sięgnięto do metodologii badań zaczerpniętych z antropologii kulturowej. Istotną cechą myśli antropologicznej jest wielowątkowość, odbijająca bogactwo i złożoność zjawisk kultury. Daje ona niezbędną aparaturę pojęciową do analizy rzeczywistości społecznej i jej przejawów w kulturze. W szczególności zaadaptowane zostały osiągnięcia analizy etnolingwistycznej. Etnolingwistyka bowiem, odwołując się do wiedzy utrwalonej w języku, a wspomagana dialektologią i etnografią, daje możliwość pełnej rekonstrukcji obrazu świata w odniesieniu do konkretnych obiektów. Dopelnieniem tej analizy jest też uwzględnienie semiotyczno-funkcjonalnych postulatów, co skutkowało możliwością zestawienia różnorodnych funkcji jakie w kulturze tradycyjnej są związane ze lnem.

Mając na uwadze powyższe założenia, w części pierwszej pracy zaprezentowano całość zagadnień związanych z samą uprawą lnu. Rozważania te mają wszakże charakter analizy podmiotowej, a więc uwzględniają wizję świata depozytariuszy, co przykładowo wyraźnie uwidoczniła się w zabiegach o urodzaj, a dotyczy także prac polowych, pielęgnacji, zbioru i obróbki. Natomiast w części drugiej analizy zostały wyróżnione podstawowe funkcje, jakie pełnił len w kulturze tradycyjnej. W myśl założenia badawczego, podjętego w odniesieniu do niniejszej pracy, rozdział II podzielono na dwie części. Część pierwsza ukazuje funkcje lnu w perspektywie ludowej pragmatyki, eksponując jego znaczenie utylitarne, ekonomiczne, jako rodzaj lekarstwa, produktu spożywczego. Natomiast w części drugiej zostały zestawione i omówione funkcje lnu w perspektywie symbolicznej. Analiza materiałów źródłowych dokonana z tego punktu widzenia pozwoliła na wyróżnienie roli lnu jako: emblematu, oraz zespołu funkcji lnu wyróżnionych ze względów społeczno-kulturowych. Przykładowo, zaprezentowano tu len pełniący następujące funkcje: znakową w zakresie wskazywania statusu społecznego, w tym: majątkowego, zawodowego, stanu cywilnego i identyfikacji terytorialnej, wypełniającego rolę atrybutu kobiety (w tym określającego powinności kobiece w związku z pracą przy lnieniu oraz stereotypu kobiety, jej roli i powinności w tradycyjnym społeczeństwie), funkcję matrymonialną, jak również płodnościową i recepcyjną. Ponadto, len obdarzony jest funkcją znakową w sytuacjach obrzędowych i odświętnych – jest elementem wyróżniającym osoby o mocy mediacyjnej i

pełniące funkcje obrzędowe, jest też znakiem miejsca i czasu (w sytuacjach obrzędowych i odświętnych), realizuje funkcje agrarne, apotropeiczne, lecznicze, zaduszkowe oraz wieloaspektową funkcję daru oraz inne wielowymiarowe funkcje sakralne.

Analiza przeprowadzona na podstawie materiałów źródłowych jak i literatury przedmiotu, zaprezentowana w niniejszej pracy pozwoliła na dokonanie holistycznej rekonstrukcji kulturowego obrazu lnu – rośliny obdarowanej w tradycji wieloma funkcjami, w tym mediacyjnymi. Len to zatem pośrednik między siłami nadnaturalnymi – „tamnym światem” a człowiekiem – „tym światem”. Manifestowało się to w materiałach źródłowych, opisujących działania z lnem i podejmowanych poprzez len, które – według utrwalonych wierzeń i tradycyjnemu systemowi wartości – wykonywane na „tym świecie” miały istotny wpływ na „tamten świat”. W związku z tym należy stwierdzić, że tę roślinę należy postrzegać jako jedną z nielicznych, będących darem sił boskich, które miały wpływ na zdrowie i życie człowieka. Jednocześnie jest to rodzaj apotropeikum dla sił demonicznych z „tamtego świata”. Zatem len to dar i ofiara prześlągalna. Jest to również emblemat swojskości, powstały poprzez skojarzenie z polskim terytorium i krajobrazem, a ogólnie z Polską, co manifestuje się wieloma eksponentami, a najdobitniej określa to wyrażenie *polski len*.

Ponadto, przytoczone materiały w całej pracy pozwalają również na wyprowadzenie wniosku, że tkanie lnu, bielienie i przędzenie, to tradycyjne zajęcia kobiet, związane również z magicznymi rytuałami. Natomiast sianie, zbieranie i przędzenie lnu przypominają czynności sakralne, gdyż szczególnie przędzenie i tkanie – to kreacja boskiej pracy, stwarzania świata, powoływania do istnienia. Czynności przędzenia/tkania to także działania obrzędowe, wpisujące się w aktywność kobiecą o pozaziemskim rodowodzie. Zatem każda kobieta zajmująca się przędzeniem, tkaniem skrywała w sobie wielką żeńską moc, zaś wykonywane przez nią czynności były wyrazem ładu, harmonii i porządku, stanowiły zarówno akt tworzenia, jak i ustalania struktury całego Kosmosu.

Jolanta Draper